

УДК 343.9

Алла Йосипів

Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри кримінального права і кримінології,
кандидат юридичних наук, доцент
yosipiv@ukr.net

Андрій Жиравецький

Львівський державний університет внутрішніх справ,
аспірант кафедри кримінального права
і кримінології

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО, ДОМАШНЬОГО ТА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.225>

© Йосипів А., Жиравецький А., 2023

У статті проаналізовано міжнародне та національне законодавство у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленого насильства, сексуального та домашнього насильства.

Встановлено, що основним джерелом, в якому зібрано найбільш повний перелік заходів, спрямованих на захист осіб, постраждалих від гендерно зумовленого насильства, а також надання їм відповідних послуг на сьогодні є Стамбульська Конвенція.

Міжнародні документи мають чіткий акцент на двох видах насильства – домашньому насильстві та злочинах в ім'я так званої “честі” – жертвами яких є переважно жінки, які, відповідно, і страждають непропорційно порівняно з чоловіками.

Зроблено висновок, що протягом 2018–2021 років в Україні загалом достатньою мірою розроблена законодавча база у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі та надання постраждалим медичної, соціальної, психологічної, правової допомоги і послуг, яка містить близько тридцяти нормативно-правових актів і продовжує розвиватися.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство; сексуальне насильство; домашнє насильство; міжнародне законодавство, протидія; запобігання.

Постановка проблеми. Насильство проти жінок і дівчат є одним з найпоширеніших порушень прав людини у світі. Воно не знає соціальних, економічних чи національних кордонів. Гендерно зумовлене насильство заподіює шкоду здоров'ю, гідності, безпеці постраждалих осіб, проте воно все ще не отримало достатнього розголосу у суспільстві, проблеми, пов'язані з ним, воліють замовчувати.

Подібне насильство може спричиняти постраждалим особам розлади сексуального та репродуктивного здоров'я, а також інші фізичні та психологічні наслідки. Гендерно зумовлене насильство залишається широко розповсюдженим в Україні, при цьому на тлі пандемії COVID-19 та

війни посилюються ризики його проявів та значно зросла кількість осіб, які постраждали від насильства, пов'язаного з війною, зокрема, сексуального.

Метою статті є аналіз міжнародного та національного законодавства щодо регулювання проблем запобігання та протидії гендерно зумовленого насильства, сексуального та домашнього насильства.

Аналіз дослідження проблеми. Міжнародне законодавство у сфері запобігання та протидії ГЗН та домашньому насильству є орієнтиром для національного законодавства й визначає рамки та принципи національного законотворення. Утвердження міжнародних стандартів у цій сфері відбувалося за такими напрямками [1, с. 26]:

Визнання рівності прав чоловіків і жінок. Для подолання домашнього насильства як різновиду ГЗН необхідно було спочатку на міжнародному рівні визначити рівність прав чоловіків і жінок. Документами, які закріпили таку рівність, стали: Статут Організації Об'єднаних Націй (1945 рік); Загальна декларація прав людини (1948 рік); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 рік); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 рік); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 рік).

Боротьба з дискримінацією жінок. Були створені міжнародні нормативно-правові акти, які 23 надавали жінкам права й можливості в окремих суспільно значущих сферах: Конвенція МОП про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100 (1951 рік); Конвенція про політичні права жінок (1952 рік); Конвенція про громадянство одруженої жінки (1957 рік); Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів (1962 рік); Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів (1974 рік); Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 рік); Загальна рекомендація № 19 Комітету ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок (1992 рік); Декларація ООН про викорінення насильства стосовно жінок (1993 рік); Пекінська декларація та Платформа дій (1995 рік); Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (1999 рік); Цілі сталого розвитку (2015 рік).

Визнання прав дітей і їх захист.

Женевська конвенція прав дитини (1924 рік); Декларація прав дитини (1959 рік); Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 (1976 рік); Конвенція про права дитини (1989 рік); 24 Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996 рік); Європейська соціальна хартія (1996 рік); Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (2007 рік); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень (2014 рік).

Визнання домашнього насильства як окремого виду насильства й боротьба з ним.

Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [2],

З початку 2000-х років Україна розробляє і удосконалює національну систему реагування та профілактики насильства над жінками. Наразі система запобігання і протидії такого виду насильства, як домашнє, вже може вважатись достатньо створеною: розроблені і прийняті відповідні нормативно-правові акти; на місцевому рівні створюються і функціонують служби підтримки постраждалих осіб; фахівці суб'єктів, які залучені до діяльності у сфері запобігання та протидії домашньому насильству мають змогу пройти відповідне навчання. Натомість питання щодо запобігання та протидії насильству за ознакою статі залишаються розробленими недостатньо.

Жінки й дівчата в Україні потребують вжиття невідкладних заходів для запобігання ГЗН та реагування на його небезпечні для життя наслідки. Дві третини жінок в Україні зазнали певної форми ГЗН протягом свого життя до початку війни (OSCE 2018 р.); погіршення ситуації у сфері безпеки різко підвищило ризик різноманітних форм насильства, включаючи сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, сексуальну експлуатацію та сексуальну наругу та торгівлю людьми (GBV

АоР, 1 квітня 2022 року). Щодня зростає кількість людей, які потребують допомоги, включаючи внутрішньо переміщених осіб та біженок/-ців (UNHCR, 2022 р.).

Термін “гендерно зумовлене насильство” був присутній в українській нормативно-правовій базі досить короткий термін (2014–2017 рр.). Від самого початку цей термін як абсолютно тотожний переклад англійського “gender-based violation” пропонувався недержавними організаціями для використання органами влади України на усіх рівнях. Відправною точкою цього можна вважати непряме визнання урядом України того факту, що між терміном “any act of gender-based violence”, запропонованого Пекінською платформою (1995) та офіційним перекладом органами влади України як “будь-який вчинений на підставі статевої ознаки акт насильства” є суттєва розбіжність. В результаті урядова доповідь України (2014) щодо виконання положень Пекінської декларації зазначила: “невивченою лишається проблема насильства щодо лесбійок та трансгендерних жінок, що залишає її поза увагою держави та суспільства” [3, с. 32].

До нормативної бази поняття “гендерно зумовлене насильство” увійшло дещо пізніше, коли завдяки громадянському суспільству була прийнята Національна стратегія у сфері прав людини (2015). У цьому документі одне із стратегічних завдань було сформульоване як: “Законодавство з питань запобігання гендерному насильству потребує удосконалення і приведення у відповідність із міжнародними стандартами” [4].

У розробленому та поданому у жовтні 2016 року до Верховної Ради законопроекті давалось таке визначення гендерно зумовленого насильства (насильства за гендерною ознакою) – це “проти-правні діяння, що спрямовані проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно та завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи загрози таких дій, у публічному або приватному житті.

Насильство щодо жінок є формою дискримінації за ознакою статі, яка охоплює всі акти гендерно зумовленого насильства щодо жінок, визначені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами” [5]. Проте політичне протистояння, тривалі та напружені дискусії в урядовому та експертному секторі призвели до відмови у його використанні та офіційного закріплення у 2017 р. терміна “насильство за ознакою статі”. В результаті до Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” [6] були внесені зміни та доповнення, відповідно до яких визначено, що: насильство за ознакою статі – це “діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов’язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті”.

У 2017 році в Україні було прийнято Закон “Про запобігання та протидію домашньому насильству”, а також Закон “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно щодо жінок і домашньому насильству і боротьбу з цими явищами” (Стамбульська конвенція).

Закон “Про протидію торгівлі людьми”, прийнятий у 2011 році.

Основним джерелом, в якому зібрано найбільш повний перелік заходів, спрямованих на захист осіб, постраждалих від гендерно зумовленого насильства, а також надання їм відповідних послуг на сьогодні є Стамбульська Конвенція. Статті 12–16 Конвенції стосуються переважно заходів профілактики гендерно зумовленому насильству, а статті 18–28 містять заходи підтримки жертв насильства. Окремим блоком можна вказати статті 29–56 як такі, що присвячені заходам правового захисту жертв насильства.

Національне законодавство не оперує терміном “гендерно зумовлене насильство”, закріплюючи натомість “запобігання насильству за ознакою статі” як систему заходів, що “здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо насильства за ознакою статі, його причин і наслідків, на формування нетерпимого ставлення

до насильства за ознакою статі, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються” [6].

Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 (2000) “Жінки, мир, безпека” (2016–2020 рр.), а 28 жовтня 2020 року було затверджено новий Національний план дій на період до 2025 року (OSCE, березень 2021 р.). Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні, яку було розроблено за технічної та фінансової підтримки ООН. Жінки в Україні та Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні за погодженням з офісом Віце-прем'єр міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, Міністерством закордонних справ та Міністерством юстиції України (UN Women, 2018 р.). Національна стратегія у сфері прав людини та план дій з її реалізації (2016 р.).

Також розроблено супровідні програми, зокрема Програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (2017–2021 рр.) та Державну цільову програму протидії торгівлі людьми 2016 р. (CEDAW, 2017 р.). Було досягнуто прогресу у впровадженні законодавчої бази щодо ГЗН, включаючи запровадження обмежувальних приписів та притулків, а також створення спеціальних підрозділів поліції для вирішення ситуацій домашнього насильства (Amnesty International, 2020 р.).

Україні ще належить забезпечити подальший прогрес у застосуванні узгодженого правозахисного підходу, орієнтованого на постраждалих, відповідно до вимог Стамбульської конвенції, CEDAW та юриспруденції Європейського суду з прав людини (ECtHR) (Mann and Gugaiets, 2020 р.; Amnesty International, 2020 р.). Закони, що захищають ромських жінок і дівчат. У 2013 році в Україні було прийнято Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини та відповідний План дій. Жоден із цих документів не стосується гендерних питань або потреб ромських жінок і дівчат (CARE, 2022 р.).

Міжнародні документи мають чіткий акцент на двох видах насильства – домашньому насильстві та злочинах в ім'я так званої “честі” – жертвами яких є переважно жінки, які, відповідно, і страждають непропорційно у порівнянні з чоловіками. Під час воєнних / збройних конфліктів саме жінки переважно потерпають від таких специфічних актів насильства, як примусова вагітність, примусова стерилізація, феміцид або гендерне вбивство жінок та дівчат. При цьому постає питання кваліфікації – яким чином кваліфікувати більшість видів сексуальних злочинів та фактів торгівлі людьми? Як “діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно” або як “діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать”?

Стосовно чоловіків можна лише припустити, що в умовах мирного часу чоловіки непропорційно страждають від жорстокого поводження в місцях несвободи та в ситуаціях переслідування (фізичного та психологічного) представників ЛГБТК-спільноти. В умовах збройного конфлікту до видів насильства, що превалює стосовно чоловіків, можна вказати: захоплення заручників, викрадення людей, примусове обрізання, кастрація, сексуалізовані тортури військовополонених; сексуальне насильство з боку комбатантів щодо хлопців; примусовий набір у збройні формування; конфіскація грошей, майна або офіційних документів; примусова не-оплачувана робота [7, с. 45].

Визначення сексуального насильства/зґвалтування в українському законодавстві.

Стаття 152 Кримінального кодексу України визначає зґвалтування як “Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи”. Воно включає вчинення таких діянь щодо подружжя. Стаття 153 визначає сексуальне насильство як “Вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи”. Стаття 154 визначає “Примушування до вступу в статевий зв'язок” як “Примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою”. У статті 155 йдеться про “Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку” повнолітньою особою, а стаття 156 про “Розбещення неповнолітніх” стосується вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Усі вони караються обмеженням волі, при цьому строк залежить від віку постраждалої особи, стосунків, частоти скоєння злочинів, кількості кривдників та інших факторів (ОНСНР, 2019 р.).

Протягом 2018–2021 років в Україні загалом достатньою мірою розроблена законодавча база у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі та надання постраждалим медичної, соціальної, психологічної, правової допомоги і послуг, яка включає близько тридцяти нормативно-правових актів і продовжує розвиватися.

На сьогодні положення законів, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, указів Президента України, низки відомчих наказів кореспондують з переважною більшістю положень Стамбульської Конвенції в частині профілактики гендерно зумовленого насильства та підтримки жертв насильства (статті 12–24). Забезпечуючи виконання цих положень, українська нормативна база передбачає заходи, спрямовані на увесь спектр гендерно зумовленого насильства: домашнє насильство, насильство за ознакою статі, сексуальні злочини та сексуальні домагання, торгівля людьми. Одночасно як суб'єкти профілактики та підтримки розглядаються не лише жінки та чоловіки, а також діти, особи з інвалідністю, вагітні жінки, недієздатні особи, особи похилого віку, ВПО, учасники АТО / ООС та члени їх сімей.

Послуги у сфері ГЗН, включаючи державні служби. Проект Ради Європи “Боротьба з насильством щодо жінок та дітей в Україні” (який реалізується відповідно до пріоритетів, визначених у Плані дій Ради Європи для України на 2015–2017 рр.), передбачав надання експертної допомоги для створення та забезпечення роботи притулків та/або інших спеціалізованих служб для постраждалих від насильства щодо жінок та домашнього насильства в Україні до 2021 року (Council of Europe, 2018 р.). Однак, як уже зазначалося, Україні ще потрібно забезпечити застосування узгодженого правозахисного підходу, орієнтованого на постраждалих (Mann and Gugaiets, 2020 р.; Amnesty International, 2020 р.).

Наразі спеціалізовані служби у сфері ГЗН продовжують працювати у низці муніципалітетів (включаючи багато великих міст: Дніпро, Вінницю, Львів, Одесу, Ужгород), за винятком тих населених пунктів, де ведуться активні бойові дії, водночас надання основних послуг має значні прогалини та обмеження.

Висновки. Протягом останніх років завдяки політичній волі держави та за технічної підтримки UNFPA, Україна значно просунулася на шляху розбудови правових та інституційних механізмів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, насильству з боку інтимного партнера тощо. Створено ефективну законодавчу базу, яка регулює міжвідомчу реакцію на домашнє та гендерно зумовлене насильство, почала активно розвиватися мережа спеціалізованих служб для постраждалих, створено міцну навчально-методичну базу для підготовки фахівців різного профілю (психологічний супровід, соціальна робота, охорона здоров'я, правоохоронна та правозастосовна діяльність, державне управління тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству й добробут громад. Метод. посіб. / за заг. ред. Кочемировська О. О. К.: ФОП Клименко, 2020. 64 с.
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680096e45>
3. Україна. Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті двадцятої річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 р. Квітень 2014 р. С. 32. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/gender/Pekinska%20deklaracia.pdf>
4. Указ Президента України № 501/2015 від 25.08.2015 “Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>
5. Проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству № 5294 від 20.10.2016. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306
6. Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” від 08.09.2005 р. № 2866-IV. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
7. Запобігання та реагування на насильство за гендерною ознакою: національна правова база та міжнародні стандарти / UNFPA, А. Б. Блага, О. О. Кочемировська, О. А. Мартиненко. Київ. 2022. 63 с.

REFERENCES

1. Protydiia domashnomu ta genderno zumovlenomu nasyilstvu y dobrobut hromad (2020). Metod. posib./za zah. red. Kochemyrovska O. O. K.: FOP Klymenko, 64 p.
2. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavvyshchamy (Stambulska konventsiiia). Dovidnyk dlia chleniv parlamentu: URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>.
3. Ukraina. Natsionalnyi ohliad vykonannia Pekinskoï deklaratsii ta Platformy dii (1995 r.) ta zakliuchnykh dokumentiv dvadtsiat tretiï spetsialnoi sesii Heneralnoi Asamblei OON (2000 r.) u konteksti dvadtsiatoi richnytsi chetvertoi Vsesvitnoi konferentsii zi stanovyshcha zhinok ta ukhvalennia Pekinskoï deklaratsii ta Platformy dii u 2015 r. Kvitin 2014 r. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/gender/Pekinska%20deklaracia.pdf>
4. Ukaz Prezydenta Ukrainy No. 501/2015 vid 25.08.2015 "Pro zatverdzhennia Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>
5. Proiekt Zakonu pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu No. 5294 vid 20.10.2016. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306
6. Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv" vid 08.09.2005 r. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
7. Zapobihannia ta reahuvannia na nasyilstvo za hendernoiu oznakoiu: natsionalna pravova baza ta mizhnarodni standarty (2020) UNFPA, A. B. Blaha, O. O. Kochemyrovska, O. A. Martynenko. 63 p.

Дата надходження: 20.04.2023 р.

Alla Yosypov

Lviv State University of Internal Affairs,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology,
candidate of legal sciences, associate professor
yosipiv@ukr.net

Andriy Zhiravetskyi

Lviv State University of Internal Affairs,
graduate student of the Department of Criminal Law
and criminology

LEGISLATIVE REGULATION OF PROBLEMS OF GENDER-BASED, DOMESTIC AND SEXUAL VIOLENCE

The article analyzes international and national legislation in the field of prevention and counteraction of gender-based violence, sexual and domestic violence.

It has been established that the Istanbul Convention is the main source that contains the most comprehensive list of measures aimed at protecting persons affected by gender-based violence, as well as providing them with appropriate services.

International documents have a clear emphasis on two types of violence – domestic violence and crimes in the name of so-called “honor” – the victims of which are mainly women, who, accordingly, suffer disproportionately compared to men.

It was concluded that during the years 2018–2021, in Ukraine as a whole, the legislative framework in the field of prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence and the provision of medical, social, psychological, and legal assistance and services to the victims has been sufficiently developed, which includes about thirty normative legal acts and continues to develop.

Key words: gender-based violence; sexual assault; domestic violence; international legislation; counteraction; prevention.